

“O‘ZBEK TILSHUNOSLIGI VA ADABIYOTSHUNOSLIGI TARAQQIYOTI, XALQARO HAMKORLIK MASALALARI”

mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya

PERSONAJ RUHIYATI TASVIRI VA UNI YUZAGA KELITIRUVCHI VOSITALAR

Yulduz Turdiyeva,

*Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat
o‘zbek tili va adabiyoti universiteti
tayanch doktoranti*

Annotatsiya: *badiiy asarlarda qahramonlarning ichki dunyosi, xarakterini ochib berishda ularning ruhiyati tasviri muhim o‘ringa egadir. Ushbu maqolada qahramon ruhiyati nima, uning asardagi vazifasi va uni yuzaga keltirishda xizmat qiluvchi elementlar, shuningdek, ijodkor uslubining personaj ruhiyati tasviridagi o‘rni haqida atroflicha mulohazalar yuritiladi.*

Kalit so‘zlar: *personaj ruhiyati, badiiy psixologizm, ichki dialog, kechinmalar, psixologik realizm, ichki kurashlar, arxetiplar, hamdardlik, metafora, badiiy uslub, simvol.*

Аннотация: *изображение внутреннего мира, характера и психики героев играет важную роль в художественных произведениях. В данной статье подробно рассмотрено, что такое психика героя, ее функция в произведении и элементы, служащие для ее создания, а также роль стиля творца в изображении психики персонажа.*

Ключевые слова: *психология характера, художественная психология, внутренний диалог, переживания, психологический реализм, внутренняя борьба, архетипы, сопереживание, метафора, художественный стиль, символ.*

Annotation: *the depiction of the characters' inner world, character, and psyche plays an important role in artistic works. In this article, detailed considerations are made about what is the psyche of the hero, its function in the work and the elements that serve to create it, as well as the role of the creator's style in the image of the psyche of the character.*

Key words: *character psychology, artistic psychology, inner dialogue, experiences, psychological realism, inner struggles, archetypes, empathy, metaphor, artistic style, symbol.*

“Hozirgi adabiyotda voqelikni tasvirlashga qaraganda inson ruhiyatini tahlil qilishga ko‘proq e‘tibor berilmoqda. Bugungi adiblar uchun hayotiy reallik birlamchi ahamiyat kasb etmaydi. Bunga badiiy reallikni ta‘minlash vositasi debgina qaraladi. Bugun badiiy asar qiziqarli voqealar tasviridan emas, balki inson ko‘nglining mikrotahlilidan iboratdir. Har bir inson olam va odamiyatni o‘zini anglar darajadagina anglay oladi” [1:310]. Davrlar almashinuvi mobaynida adabiyotdagi mavzular ko‘lami rang-baranglik kasb etib borsa-da, uning asosiy ob‘yekti bo‘lgan inson obrazi hamma vaqt ham mana shu mavzularning asosiy maqsadi bo‘lib kelmoqda. Darhaqiqat, har qanday siyosiy tazyiq, ijtimoiy yangilanish bo‘lmasin, har bir badiiy asarning markazida inson, uning taqdiri, kechinmalari, orzu-armonlari u yoki bu tarzda tahlilga tortilib kelinmoqda. Ayniqsa, so‘nggi davr adabiyotida insonni turli xil qonun-qoidalardan holi, ijtimoiy cheklovlardan forig‘ holda, uning shaxs sifatidagi istaklari, xohishlari, hislariga nisbatan e‘tibor erkin mavzu sifatida qaralib, ijodkorlar tomonidan hadiksiz qalamga olinmoqda. “So‘nggi yillar adabiyoti, xususan

mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya

hikoyachiligida insonning ichki dunyosi tadqiq etilgan asarlar salmog‘i oshib, turmushni mafkura yo‘rig‘iga muvofiq talqin etish barham topmoqda. Alohida olingan odamni ulkan bir olam sifatida ko‘rsatish adabiyotimizning yetakchi tamoyiliga aylandi. Endilikda nafaqat, an‘anaviy yo‘nalishda, balki shakl-shamoyili, ifoda tarzi, obrazlar dunyosi, mazmun mundariyasi mutlaqo yangicha bo‘lgan asarlar yaratilmoqda. Aytish mumkinki, adabiyotimizning shakl mazmun, uslub ko‘rinishlari, badiiy-falsafiy tadqiq qilish tamoyillari yangilandi. Tasvir quyushlab, inson ruhiyati qatlamlarini aks ettirish miqyoslari, ifoda tarzida jiddiy o‘zgarishlar sodir bo‘ldi” [2:256,257].

Albatta, qahramon ruhiyati tasviri haqida so‘z borar ekan, avvalo, uning asosi bo‘lgan badiiy psixologizm haqida alohida to‘xtalib o‘tish joizdir. “Badiiy psixologizm – badiiy asarda to‘laqonli inson obrazini yaratishning muhim vositalaridan biri; personaj ruhiyatining ochib berilishi, xatti-harakatlari va gap-so‘zlarining psixologik jihatdan asoslanishi, shu maqsadlarga xizmat qiluvchi usul va vositalarning jami” [5:48]. Darhaqiqat, qahramon ruhiyati tasviri muallif niyatining, g‘oyaviy maqsadining namoyon bo‘lishi demakdir. Adabiyotdagi personaj ruhiyati deganda personajning ongi, ongi va shaxsiyatini tashkil etuvchi ichki ruhiy va hissiy jihatlar tushuniladi. U qahramonning fikrlarini, his-tuyg‘ularini, motivlarini, xotiralarini va umumiy ruhiy hayotini qamrab oladi. Qahramonning ruhiyatini tushunish adabiyotda chuqurlik, murakkablik va o‘zaro bog‘liqlikni yaratish uchun juda muhimdir. Quyida esa personajning ruhiyati bilan bog‘liq bo‘lgan asosiy komponentlar va fikrlarni keltirib o‘tamiz:

Fikrlar va ichki dialog. Qahramonning fikrlari uning ichki dunyosi haqida tushuncha beradi. Yozuvchilar ko‘pincha qahramonning fikrlari, qo‘rquvlari, umidlari va noaniqliklarini ochib berish uchun ichki monologlar yoki ong oqimi hikoyasidan foydalanadilar.

Kechinmalar va his-tuyg‘ular. Qahramonlar turli xil hissiyotlarni boshdan kechiradilar va bu his-tuyg‘ularning tasviri ularning ruhiyatiga chuqurlik qo‘shadi. Yozuvchilar his-tuyg‘ularni tavsiflab, dialoglar va harakatlar orqali yetkazishadi, bu esa o‘quvchilarga xarakter bilan hissiy darajada bog‘lanish imkonini beradi.

Motivatsiya va istaklar. Xarakterni rivojlantirish uchun uning motivlari va istaklarini tushunish juda muhimdir. Qahramonlar o‘zlarining maqsadlari, ehtiyojlari va istaklari asosida harakat qilishadi va bu motivlar syujetni oldinga suradi.

Psixologik realizm. Psixologik jihatdan real xarakterlarni yaratish inson xulq-atvorining murakkab tomonlarini o‘rganishni o‘z ichiga oladi. Qahramonlarning xatti-harakatlari va reaksiyalari haqiqiy psixologik jarayonlarga mos kelishini ta‘minlash uchun yozuvchilar psixologik tamoyillardan foydalanishlari lozim.

mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya

Travma va o‘tmishdagi tajribalar. O‘tmishdagi jarohatlar va muhim hayotiy tajribalar qahramon ruhiyatini shakllantiradi. Qahramonning tarixini o‘rganish yozuvchilarga ushbu tajribalarning ularning hozirgi fikrlari, xatti-harakatlari va hissiy farovonligiga ta’sirini tushunish va tasvirlash imkonini beradi.

Mojarolar va ichki kurashlar. Personalar ko‘pincha ichki nizolar va ikkilanishlarga duch kelishadi. Bu kurashlar axloqiy qarorlar, shaxsiyat inqirozi yoki shaxsiy istaklar va jamiyat kutishlari o‘rtasidagi keskinlikni o‘z ichiga olishi mumkin. Ichki ziddiyatlar xarakter ruhiyatiga murakkablik qatlamlarini qo‘shadi.

Rivojlanish va o‘zgarishlar. Har tomonlama barkamol qahramon hikoya davomida rivojlanish va o‘zgarishlarni boshdan kechiradi. Bu xarakter yoki shaxsiy o‘sish, ichki qarama-qarshiliklarni hal qilish yoki yangi istiqbollarni qabul qilish kabi xarakterning ruhiyatidagi o‘zgarishlarni aks ettiradi.

Ongli va ongsiz elementlar. Qahramonlarda ularning fikrlari va xatti-harakatlariga ta’sir qiluvchi ongli yoki ongsiz elementlar bo‘lishi mumkin. Qahramon ruhiyatining chuqur qatlamlarini o‘rganish uchun yozuvchilar ramziylik, orzular yoki ramziy tildan foydalanishlari mumkin.

Shaxsiy xususiyatlar. Shaxsiy xususiyatlarni aniqlash xarakterning ruhiyatini shakllantirishga yordam beradi. O‘rnatilgan shaxsiyat modellaridan foydalanish yoki noyob xususiyatlarni yaratish, xarakterning munosabatlarga, qiyinchiliklarga va qaror qabul qilishga qanday yondashishini tushunish ularning psixologik tuzilishiga boylik qo‘shadi.

Yengish mexanizmlari. Qahramonlar stress, travma yoki qiyinchiliklarni yengish uchun turli xil kurash mexanizmlarini qo‘llashi mumkin. Ushbu mexanizmlarni tushunish, sog‘lom yoki nosog‘lom bo‘ladimi, qahramonning ruhiyati va unga qarshi kurashish strategiyasi haqida tushuncha beradi.

Arxetiplar va belgilar. Adabiyotdagi arxetiplar va belgilar ko‘pincha psixologik ahamiyatga ega. Arxetipik rollarni o‘zida mujassam etgan personajlar inson ruhiyatining universal jihatlariga kirib, hikoyani birgalikda tushunishga hissa qo‘shishi mumkin.

O‘quvchilarning hamdardligi. Qahramonning ruhiyati bilan o‘quvchilarni jalb qilish empatiyani rivojlantiradi. Qachonki, kitobxonlar qahramonning ichki kurashlari va his-tuyg‘ularini tushunib, ular bilan bog‘lana olsalar, ular qahramonning hayotiga, asar ichiga yanada kirib boradilar. Adabiyotda qahramon ruhiyatini o‘rganish dinamik jarayon bo‘lib, u ko‘p qirrali va haqiqiy tasvirni yaratish uchun turli elementlarni to‘qishni o‘z ichiga oladi. Qahramonning ruhiyati o‘quvchilarning hikoyada tasvirlangan insoniy kechinmalari, his-tuyg‘ulari va murakkabliklari bilan bog‘lanishi uchun darvoza bo‘lib xizmat qiladi.

mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya

Qahramon ruhiyati tasviridagi obraz va badiiy uslubning uyg‘unligi ko‘p qirrali va fanlararo tushuncha bo‘lib, u turli badiiy vositalarni, jumladan, adabiyotni, tasviriy san‘atni qamrab oladi. Ushbu yondashuv vizual elementlardan foydalanib, qahramonning ichki fikrlarini, his-tuyg‘ularini va shaxsiyatini so‘zma-so‘z ifodalashdan tashqariga chiqadigan tarzda yetkazishni o‘z ichiga oladi. Bu ijodkorlarga ijodiy va ramziy vizual tasvir orqali xarakterlarning psixologik chuqurligi va murakkabligini o‘rganish imkonini beradi. Ushbu kontseptsiyaning ba’zi asosiy jihatlari:

Vizual metaforalar: ijodkorlar ko‘pincha tasviriy metaforalardan personajning ichki ongini aks ettirish uchun foydalanadilar. Bunga ramziy tasvirlar, surreal elementlar yoki hissiyotlar va ruhiy holatlarni bildiruvchi mavhum tasvirlar kirishi mumkin. Masalan, buzilgan yoki parchalangan tasvirlar ichki tartibsizlikni anglatishi mumkin va uyg‘un tasvirlar esa muvozanatdagi xarakterni ifodalashi mumkin.

Rang va kompozitsiya. Rang va kompozitsiyani tanlash xarakterning ruhiyatini yetkazishda muhim rol o‘ynaydi. Turli xil ranglar o‘ziga xos his-tuyg‘ularni uyg‘otishi mumkin va tasvir ichidagi elementlarning joylashishi xarakterning ruhiy holatini aks ettiruvchi tartib yoki tartibsizlikni taklif qilishi mumkin. Issiq ranglar ehtiros yoki shiddatni ifodalash uchun ishlatilishi mumkin, sovuq ohanglar esa xotirjamlik yoki melankoliyani bildirishi mumkin.

Badiiy uslub: ijodkorning tanlagan uslubi qahramon ruhiyatining tasviriga katta ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Haqiqiy tasvirlar yuz ifodalari va tana tilini batafsil o‘rganishni taklif qilishi mumkin, mavhum yoki impressionistik uslublar esa his-tuyg‘ularni shakl, tekstura bilan ifodalashga qaratilgan. Bitta asar doirasidagi turli badiiy uslublarning yonma-yon turishi ham personaj shaxsiyatida murakkablik hissini yuzaga keltirishi mumkin.

Simvolizm va allegoriya. Belgilar va allegorik elementlardan foydalanish yozuvchilarga qahramon ruhiyati bilan bog‘liq chuqurroq ma’no qatlamlarini yetkazish imkonini beradi. Obyektlar, hayvonlar yoki o‘ziga xos vizual motivlar qahramonning shaxsiyati, istaklari yoki qarama-qarshiliklarini aks ettirish uchun ishlatilishi mumkin.

Ushbu ramziy elementlar tomoshabin yoki o‘quvchiga talqin qatlamlarini qo‘shadi. Oxir oqibat, personaj ruhiyatini tasvirlashda obraz va badiiy uslubning uyg‘unligi inson tajribasini nozik tadqiq qilish imkonini beradi, tomoshabin va o‘quvchilarga badiiy yoki badiiy shaxslarning ichki jarayonlarini vizual jihatdan jozibali va hissiy jihatdan jarangdor tarzda tasvirlash imkonini beradi.

mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Бўрихон Лукмон. Жазирамадаги одамлар (роман). – Тошкент: Гафур Гулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2012. – 324 б.
2. Ёқубов И. Бадий эстетик сўз. – Тошкент, 2011. - 469 б.
3. Каримов Ҳ. Ўзбек романларининг тараққиёт тамойиллари (услубий кўлланма). – Тошкент: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси, 2008 й. – 124 б.
4. Худайбердиев Э. Адабиётшуносликка кириш. – Тошкент: Шарқ, 2008. – 368 б.
5. Қуронов Д. Адабиётшунослик луғати / Д. Қуронов, З.Мамажонов, М.Шералиева. – Тошкент: Akademnashr, 2013. - 408 б.
6. Намроқуллова Х. Ruhiyat olamining estetik talqini // Sharq yulduzi. 2007-yil 5-son. 138-142-betlar.